

Vittnesmål om det nya våldet. Illustration i januarinumret 1880 av Ny Illustrerad Tidning visande resultatet av det bombattentat utanför Moskva mot tsar Alexander II:s tåg på Moskva–Kursk-linjen som skedde den 29 november 1879. Bilden fanns på baksidan, en av tidningens mest iögonfallande och betydelsefulla positioner.

Det nya gränsöverskridande våldet

Terroristen och den tidiga globaliseringen

MATS FRIDLUND

Även våldet utvecklar sig.¹ Det svenska 1880-talet inleddes med en presentation av en ny våldsform som överskred tidigare kulturella normer såväl som nationella gränser när *Ny Illustrerad Tidnings* januarinummer 1880 i ord och bild skildrade ett bombattentat mot den ryske tsaren Alexander II en knapp månad tidigare. Efter ytterligare ett attentat i februari stod det klart att detta var början på en kampanj av en ny sorts systematiska, politiska våldsdåd som nådde sin klimax i mars 1881 med en bombexplosion som ändade tsarens liv. Men detta slut var också en början. Det var början på utvecklingen av en ny revolutionär och politisk praktik, ursprungligen omtalad som 'självförsvar', 'väpnat motstånd' eller 'disorganisering' innan dess vedertagna benämning kom att bli 'terrorism'. Fortsättningen av 1880-talet såg terrorismens internationella spridning och befästning så att den vid decenniets slut var en etablerad kulturell praktik, globalt såväl som i Sverige, och detta trots att ingen svensk ännu skadats av en terrorists dynamitexplosion eller revolverskott.

Syftet med denna artikel är att bidra till en revidering av historien om terrorismens internationella etablering och globalisering genom en studie av dess svenska 1880-talshistoria, samt visa hur en sådan historia är möjlig i ett

1. Jag är tacksam för kommentarer på, kritik av och konversationer om tidigare versioner, framför allt från Nina Lerman. Forskningen har delvis bedrivits inom det av Vetenskapsrådet finansierade projektet *Terrorns spridning: Teknik och materialitet i terrorismens transnationella tillblivelse, 1866–1898*.

land där ingen ännu dödats av någon terrorist. Detta beror på att huvuddelen av den tidigare forskningen utgjorts av traditionella stats- och händelsecentrerade historier som har fokuserat på 'body counts' snarare än 'hearts and minds' och händelser med direkta materiella effekter där människor skadats eller dödats. Därmed har dessa studier missförstått eller ignorerat terroristens specifika kulturella karaktär som politisk praktiker: att dennes våld samtidigt och oupplösligt består av fysiska materiella och ideella mentala terroreffekter.² De mentala är de centrala då terroristens yttersta syfte är politiskt – att propagera ideologi med förändrat politiskt tänkande och handlande som resultat. I detta sammanhang utgör denna studie en performativ kulturhistoria, där symboliskt ideella aktiviteter jämföras med andra politiska handlingar i aktivt politiskt skapande genom att de, för att tala med Peter Burke, "became reality in the sense of affecting the political situation".³

Detta medför en omfokusering och uppvärdering av terroristens svenska såväl som internationella 1800-talshistoria,⁴ med en långt vidare betydelse för seklet än några hundratals skadade och dödade.⁵ Skildringen av terroristens svenska domesticering visar att 1880-talet spelade en viktig roll för formandet av terrorismens materiella och ideella praktik. Centralt för detta var att decenniet inledde "den tidiga globaliserings era" då mer omfattande grupper bör-

2. För ett lysande undantag, se Benedict Anderson, *Under Three Flags. Anarchism and the Anti-Colonial Imagination*, London 2005.

3. Peter Burke, *What is Cultural History?*, 2 uppl., Cambridge 2008, s. 90.

4. De få tidigare publicerade studierna av den svenska terrorismens historia har med ett centralt undantag ignorerat 1800-talet, se Björn Kumm, *Terrorismens historia*, 2 uppl., Lund 2003; Mats Adolfsson, *Bondeuppror och gatustrider, 1719–1932*, Stockholm 2007. Det centrala undantaget är Sven-Gustaf Edqvists forskning om nihilismens svenska introduktion med fokus på dess påverkan på framför allt August Strindberg och Hjalmar Branting, se Sven-Gustaf Edqvist, "Branting Anno 82", *Tiden: Tidskrift för socialistisk kritik och politik* 47, 1955; Sven-Gustaf Edqvist, "Kring ett anonymt brev", *Tiden: Tidskrift för socialistisk kritik och politik* 52, 1960; Sven-Gustaf Edqvist, *Samhällets fiende. En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son*, Stockholm 1961.

5. Richard Bach Jensen, "The Evolution of Anarchist Terrorism in Europe and the United States from the Nineteenth Century to World War I", *Terror. From Tyrannicide to Terrorism*, red. Brett Bowden & Michael T. Davis, St. Lucia 2008, s. 134, 150.

jade ”uppleva det globala samhället”.⁶ Terroristen utgjorde i högsta grad både en produkt av och ett bidrag till denna tidiga globalisering då terrorismens utveckling utgör en transnationell kulturhistoria om gränsöverskridande flöden, översättningar, möten och resor mellan geografiska och intellektuella rum. Dessa transnationella kulturella strömmar representeras i denna artikel av svenska gestalter och alster i det nya våldets kärna och utkanter vilka både förändrade den nya våldformen och själva förändrades av den.⁷

Trots att detta är historia från ett land i Europas storpolitiska marginal är den inte av marginell betydelse, då den stora historien om terrorismens etablering som global politisk praktik består just av många sådana små gränsöverskridande kulturella berättelser om cirkulation av människor och produkter samt konversationer och föreställningar om de hot och möjligheter som det nya våldet erbjöd.⁸ Dessutom möjliggjordes terrorismens explosiva genombrott

6. Paul Knepper, *The Invention of International Crime. A Global Issue in the Making, 1881–1914*, Basingstoke 2010, s. 12; Anderson, s. 233.

7. Transnationell historia har sedan 1990-talet utvecklats som ett *explicit* perspektiv framför allt genom amerikanska och franska historiker. Begreppet transnationell historia används med ett antal olika innebörder: studiet av gränsöverskridande flöden och processer, internationella icke-statliga organisationers och rörelsers historia, samt studier av nationella historiska fenomen utifrån internationella och marginaliserade perspektiv. Ofta betonas att transnationell historia mer ska förstås som ett *perspektiv* än en klar *metod* och att en viktig distinktion gentemot global historia är att transnationella historier inte nödvändigtvis behöver omfatta hela världen. Inom den svenska historiegemenskapen har transnationell historia börjat få genomslag först under de senaste åren; tidiga exempel finns i ett specialnummer av *Historisk tidskrift*, 2007:4, samt en doktorsavhandling vilken delvis inspirerat till denna studies titel: Annika Berg, *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen*, Uppsala 2009.

8. För sällsynta historiska studier som betonar terrorismen som ett explicit transnationellt fenomen, se Akira Iriye, ”The Transnational Turn”, *Diplomatic History* 31, 2007, s. 375; Erik van der Vleuten, ”Toward a Transnational History of Technology: Meanings, Promises, Pitfalls”, *Technology and Culture* 49, 2009, s. 986. För mer utarbetade studier kan anföras Benedict Andersons arbeten om de ömsesidiga influenserna inom filippinsk antikolonial frihetskamp och den nya terrorismen, se Anderson, *Under Three Flags*, samt Richard Bach Jensens forskning om den internationella anarkistiska terrorismen, se Richard Bach Jensen, ”The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol”, *Journal of Contemporary History* 16, no. 2, 1981; idem, ”Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe”, *Terrorism and Political Violence* 16, no. 1, 2004; idem, ”The Evolution of An-

till stor del genom svenska vetenskapsbaserade tekniska bidrag till 1880-talets materiella kultur, bidrag vilka ledde till att terroristernas nya gränsöverskridande våld i samtiden kom att framställas som ett rationellt och resonabelt våld.

Det rationella våldet: Terroristens materiella och vetenskapliga kultur

En företrädare för ryska Folkviljan (*Narodnaja Volja*), den första självutnämnda terroristorganisationen, beskrev 1880 programmatiskt den nya terrorismen som en kamp ”of science and education against bayonets and gallows”. Jämfört med tidigare revolutionärt våld som massuppror och barrikadkamp var terrorismen en produkt av en ny industriell och vetenskaplig kultur. Det var ett rationellt och vetenskapligt våld, eller som Claudia Verhoeven har uttryckt det, terrorism var ”regicide reproduced in the age of science” och tillämpningen av ”scientific expertise and clinical experience to politics”. Samme företrädare beskrev också denna nya ”terroristiska revolution” som ”den mest lämpliga formen av revolution” då det ”aldrig tidigare” funnits ”sådana lämpliga förutsättningar för [...] sådana framgångsrika kampmetoder”.⁹ Dessa förutsättningar uppstod huvudsakligen genom den tekniska och industriella revolution under 1880-talet som har benämnts den andra industriella revolutionen, och för vilken svenska industriella och tekniska bidrag var centrala.

Den nya materiella tekniska kulturens betydelse för det nya politiska våldet lyfts fram redan i den ovan omnämnda svenska tidningsskildringen, där det betonas hur ”helvetesmaskinen” som använts i attentatet var utförd ”enligt ingenjörskonstens alla regler”. Denna dynamitmina, som placerats under spåret

archist Terrorism”; idem, ”Nineteenth Century Anarchist Terrorism: How Comparable to the Terrorism of Al-Qaeda?”, *Terrorism and Political Violence* 20, no. 4, 2008.

9. Morozov citerad i Feliks Gross, *Violence in Politics. Terror and Political Assassination in Eastern Europe and Russia*, Hague 1973, s. 103; Claudia Verhoeven, *The Odd Man Karakozov. Imperial Russia, Modernity, and the Birth of Terrorism*, Ithaca 2009, s. 149.

där tsarens tåg passerade, använde tidens moderna teknik i form av elektriska batterier och kemiska sprängämnen – teknologier med starka kopplingar till de naturvetenskapliga praktiker som utgjorde den andra industriella revolutionens tekniska kärna. Dessa nya revolutionära materialiteter påverkade starkt 'nihilisterna', de unga ryska revolutionära populister vilka sedan 1870-talet, enligt *Nordisk Familjeboks* samtida beskrivning, "framträd i beslutsam, hänsynslös strid mot regeringen samt medelst mordanslag mot högtstående personer sökt sprida skräck och förbereda en politisk-social revolution i tsarriket". Deras omstörtningsarbete hade bedrivits med agitation på landsbygden innan de återvände till storstäderna och där upptäckte den nya metod, "hvar på deras planer skulle kunna främjas: attentat, mordbrand, stöld". Därmed inledes "terrorismens skede".¹⁰

I *Ny Illustrerad Tidnings* illustration återfinns ett antal element som visar på dessa terroristers kopplingar till den nya industriella revolutionens materiella kultur. I bakgrunden ser vi rök från fjärran fabrikkorstenar, vilka kan ses som representanter för den "nyvagnade industriella företagsamheten" i Ryssland. *Nordisk Familjebok* gav den en del av skulden för den ryska terrorismen eftersom den ledde till import av utländska "arbetsledare och arbetare, hvilka i vidare kretsar spreda vest-europeiska åskådningssätt". Moskvas stadsprofil visar vidare att terroristen var en del av den nya urbana kulturen eftersom terrorismen var "designed by urban revolutionaries for protection against the urban police".¹¹ Storstadens materiella infrastruktur och dess koncentration av möjligheter, mål och media bistod med centrala förutsättningar för en framgångsrik terrorverksamhet. Underjordiska tryckerier, bomblaboratorier och 'konspiratoriska lägenheter' gömde sig i det anonyma urbana landskapet. Våldsamma protester som tidigare ej nått utanför den lantliga byns gräns kommunicerades omedelbart vidare till fjärran städer och länder när de

10. "Mordförsöket mot czaren", *Ny Illustrerad Tidning*, 16, 3/1 1880, s. 8; "Nihili'sm", i *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, Stockholm 1887, s. 1101, 1103.

11. "Nihili'sm", s. 1102; Deborah Hardy, *Land and Freedom. The Origins of Russian Terrorism, 1876–1879*, New York 1987, s. xii.

formulerades som spektakulära och uppmärksammade attentat i storstaden.

Illustrationen innehåller också ett materiellt element som visar på en viktig teknisk-industriell aspekt av den tidiga globaliseringen och dess betydelse för terrorismen. Det som åstadkom den stora förödelsen var *dynamiten*, den andra industriella revolutionens innovation par excellence. Den var en produkt som var både vetenskapsbaserad och industriomvandlande, eftersom den dels använde sig av kemisten Ascanio Sobreros 1840-talsupptäckt av det flytande sprängämnet nitroglycerin, dels medverkade till det multinationella storföretagets etablering som ny central och transnationell industriinstitution. Detta hade huvudsakligen skett genom den svenske ingenjören Alfred Nobels insatser.

Alfred Nobel fick sitt genombrott som industrialist när han under 1860-talet lyckades att med ett antal uppfinningar tämja nitroglycerinets instabila högexplosivitet så att det kunde användas i en praktisk och säker form som dynamit. Detta nya sprängmedel bestod av nitroglycerin som absorberats av en fast substans som lera eller sågspån, vilket gjorde det lättare att forma och hantera. 1875 uppfann han ännu ett nytt sprängämne i form av 'gummidynamiten' eller 'spränggelatinet', en gelatinliknande blandning av nitroglycerin (93%) och bomullskrut (7%), som var ett mycket explosivare sprängämne än dynamit eller ren nitroglycerin. Efter en lång utvecklingsprocess för att ta fram en kommersiell produkt började gummidynamiten säljas internationellt 1879.¹² Som en del av dynamitens kommersiella lansering etablerade Nobel ett multinationellt nätverk av tillverkningsföretag, av Nobelmuseets grundare Svante Lindqvist beskrivet som "det första verkliga multinationella bolaget i Västerlandets ekonomiska historia".¹³ Det blev emellertid inte en del av Österlandets ekonomiska historia då de ryska myndigheterna "inte önskade att hysa

12. Erik Andréén, *Nitroglycerin Aktieföretaget, 1864–1964*, Gyttorp 1964, s. 42; Ragnhild Lundström, *Alfred Nobel som internationell företagare. Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886*, Uppsala 1974, s. 99, 134, 163–65, 208–209.

13. Svante Lindqvist, "Men varför? Aktören i nätverket", i Ulf Larsson, *Alfred Nobel. Nätverk och innovationer*, Stockholm 2010, s. 8.

ett så farligt sprängämne” inom sina gränser.¹⁴ Kanske låg det politiska överväganden bakom denna vägran, för trots att dynamit huvudsakligen användes för kommersiella – inte militära – ändamål inom gruvindustri, järnvägsbyggen och anläggningsarbeten kom den snart också att utnyttjas för våldsamma syften. Den första uppmärksammade våldsincidenten var ’århundradets brott’ under 1800-talet, då ett försäkringsbedrägeriförsök 1875 ledde till en dynamitexplosion i Bremerhaven med ett åttiotal oskyldiga dödsoffer.¹⁵

De ryska nihilisterna ska, inspirerade av denna nyhet, ha börjat intressera sig för dynamitens revolutionära potential ”as the harbinger of a new era in the struggle to change the social and world order”.¹⁶ Nihilisterna var materialister och erkände endast de empiriska vetenskaperna, följaktligen tog de enligt en samtida beskrivning ”till hjälp den moderna kemien och fysiken för tillverkande af förstörelseredskap”.¹⁷ Dynamiten var en produkt av naturvetenskaplig forskning och industriell produktion och symboliserande en ny tid, vilket passade nihilisternas progressivism och vetenskapstro. En nihilistledare sa att ”dynamite gave a terrible power to the powerless”, och när en annan medlem föreslog att de skulle använda en pistol för att mörda tsaren avlogs det då det ”would not have created the same impression”, det skulle kunna tolkas som ett ”ordinary murder” snarare än ett uttryck för ”a new stage in the revolutionary movement”.¹⁸ Ann Larabee har beskrivit hur de nya terroristerna

were devoted to creative destruction, the annihilation of old lives, old institutions, old civilizations, to make way for the new. The dynamite bomb was the

14. Lundström, s. 149.

15. Det hade gjorts försök att använda dynamit i torpeder, landminor och kanoner men utan framgång, se Ann Larabee, *The Dynamite Fiend. The Chilling Tale of a Confederate Spy, Con Artist, and Mass Murderer*, New York 2005, s. 114.

16. Ze’ev Iviasky, ”Individual Terror: Concept and Typology”, *Journal of Contemporary History* 12, no. 1, 1977, s. 47; Adam B. Ulam, *In the Name of the People. Prophets and Conspirators in Prerevolutionary Russia*, New York 1977, s. 248f, 336.

17. ”Nihilism”, s. 1103.

18. Lee B. Croft, *Nikolai Ivanovich Kibalchich. Terrorist Rocket Pioneer*, Raleigh 2006, s. 62; Iviasky, s. 47.

ideal weapon to display this radical energy. An explosion was a spectacularly visible way to announce great change, the apocalyptic advent of revolutionary transformation.¹⁹

Dynamitens explosivitet var således inte endast fysisk, den hade också kulturell sprängkraft.

Emellertid var den mer kraftfulla gummidynamiten långt svårare att tillverka än den klassiska dynamiten. De ryska terroristerna inledde därför 1878 ett utvecklingsprogram under ledning av den avhoppade läkar- och järnvägsingenjörstudenten Nikolaj Kibaltjitj. Genom en sympatisör vid en statlig rysk krutfabrik lyckades de få tillgång till dynamitprover från Nobels svenska fabriker som de kunde analysera.²⁰ Den första offentliga presentationen av den nya rysk-svenska terroristteknologin var alltså dynamitminan under tsarens tåg utanför Moskva i november 1879. Den följdes av en explosion i Vinterpalatset i S:t Petersburg i februari 1880 innan slutligen en ny innovation av Kibaltjitj i form av två gummidynamitfyllda handgranater dödade tsaren i mars 1881. Den nya taktiken och teknologin anammades snart av andra politiskt radikala militanta rörelser. Först ut var olika Amerikabaserade organisationer bestående av irländsk-amerikanska 'fenianer'. De använde "denny-o-mite" och terrorism för att utkämpa en antikolonial frihetskamp genom en rad attentat i Storbritannien med syfte att tilltvinga Irland dess självständighet. Därefter följde under decenniet flera bombattentat av anarkister i Italien, Tyskland, Amerika och Spanien.

Terroristattentatet existerade också i Sverige i form av en vida spridd fruktan, men också förhoppning om dess snara användning. Framför allt var det tydligt i samband med Giftasåtalet mot August Strindberg 1884, då man befarade våldsutbrott vid en fällande dom.²¹ Samtidigt med rättegången höll

19. Larabee, s. 195.

20. Croft, s. 63.

21. Gunnar Brandell, *Strindberg – Ett författarliv. Borta och hemma 1883–1894*, vol. 2, Stockholm 1985, s. 74; Germund Michanek, *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*, Stockholm 1979, s. 317, 319f, 327, 330. I det avsnitt Strindberg åtalades för ingick ett stycke som

riksdagsmannen Carl Oscar Berg, välkänd predikant och nykterhetstalare, ett föredrag i Blasieholmskyrkan där han förutspådde en snar framtid då de ”förtvivlade” fattiga skulle

kasta sig öfver sina förmenta förtryckare och med ens spola bort på en gång deras champanjebuteljer och deras millioner. Ett folkvälde skall komma. Vår tids gamla, föråldrade institutioner stå onekligen vid randen af sin graf, och något nytt kommer i stället. Ett folkvälde styrdt af en lefvande gudsfruktans helige ande är emellertid icke farligt eller fruktansvärdt, men ett folkvälde med spritdrycker *kan blifva ett skräckvälde med dynamit och petroleum. Det bär i sitt sköte fasa, blod tårar och undergång. Skulle några finnas, som möjligen anse, att vi måla i altför mörka färger, vilja vi endast hänvisa till dagens krönika. Hvilken anblick erbjuder Europa för närvarande? Kasta blicken till det stolta Britannien! Darrar man icke der för dynamiten.*²² (min kursivering)

Dagen efter Bergs våldsprofetia anlände också ett snabbt svar i form av en ”häftig” dynamitexplosion i ett kök vid Stortorget ett stenkast från Slottet. Då det inte gick att klarlägga orsaken antog man att det hade funnits kvar ett stycke dynamit i vreden med vilken köksspisens blivit eldad.²³ Det finns emellertid ett problem med denna förklaring: dynamit kan inte sprängas av att eldas upp, utan kräver en särskild detonator för att explodera. Andra media tolkade det inte lika godmodigt. *Söndags-Nisse* kopplade i sin veckokrönika under rubrikerna ”Jäsning” och ”Dynamit” explosionen till Strindbergs närvaro och till gryende politiska oroligheter och ”upprorsmakare”:

kunde tolkas som våldsbejakande, en beskrivning av nattvarden som skulle ”vara den för över 1800 år sedan avrättade *folkuppviglar*en Jesus av Nasarets kött och blod” (min kursivering).

22. *Lejon eller krokodil? Generalkonsuln och riddaren C. O. Bergs föredrag i Blasieholmskyrkan söndagen 26 oktober 1884 stenografiskt upptecknad samt med inledning, noter och sluttillägg förse dt af Doktor Sophron*, Upsala 1885, s. 31. Berg kritiserade en ”andlig onykterhet” som ”hufvudsakligen, källan och roten till allt ondt i vår tid”. Denna företrädde framför allt av ”realistiske” skriftställare och ”moderne verldsförbättrare” och deras ”försök att rifva ned allt bestående i stat, kyrka, samhälle och familj”, s. 34, 38.

23. ”En häftig explosion”, *Stockholms Dagblad*, 28/10 1884.

DET NYA GRÄNSÖVERSKRIDANDE
VÅLDET

203

Pang! En explosion. Menniskor störta till, deribland två ängsliga hoflakejer från slottet. Det röker från Solgränd. Kanske ett attentat i fenisk stil? Lyckligtvis inskränkte sig det hela till ett par dussin söndersprängda fönster och dörrar samt en spolierad spisel. Men under detta ligger en djup hemlighet: det fanns *dynamit* i veden, varmed man eldat i spiseln; en sorts helvetesmaskin hade insmuglats i ett kök i hörnet av Prestgatan och Solgränd. Hvadan detta? Ja, ja, det jäser som sagt, i staden ...²⁴

Strindberg, som tidigare prisat dynamitattentaten och försvarat det nya våldet, skrev i ett brev till författaren Jonas Lie att han dessa dagar skulle ha varit inblandad i ett dynamitattentat vid Slottet, ett attentat som verkar modellerat på det misslyckade attentat (se s. 206 och 207) som 1880 utfördes mot Alexander II i hans Vinterpalats:

Du talade en gång om att du trodde Svensken kunna explodera. Godt, jag tror det också. Hvad jag nu säger dig skall du få på heder och tro och tysthetslöfte. Jag hade möten i Stockholm med unga bildade fanatici. Hade jag varit ogift, så vore det nu slut med dynastien Bernadotte, icke genom revolution utan attentat! Nationalregeringen var utsedd, grundlagarna omskrifna, planritningar över slottet jemte undersökningar av terräng, minor m.m. allt klart. Efter en sådan konferens sof jag illa om natten. Det var synd. Man bad mig från Genève leda trådarna. Jag lofvade, men håller ej.²⁵

Brevet som illustrerades med en humoristisk ritning har vanligtvis bortförklarats som ett skämt. Men Germund Michanek är inte lika säker då brevet sakliga ton ”tycks svära mot tolkningen att attentatsplanen skulle vara en fantasiprodukt eller ett kamratskämt”.²⁶ Ett ytterligare indicium till stöd för detta var att Strindberg, efter den frikännande Giftasdomen och efter att han med

24. ”Krönika”, *Söndags-Nisse: Illustrerad Veckoblad för Skämt, Humor och Satir*, 2/11 1884; Germund Michanek, *Strindberg i karikatyr och skämtbild. Hur vår störste författare hyllades och smädades i sin samtids skämtpress*, Stockholm 1998, s. 24.

25. August Strindberg till Jonas Lie, 2/12 1884, i August Strindberg, *August Strindbergs brev*, 4, 1884, red. Torsten Eklund, Stockholm 1954, s. 388f.

26. Michanek, *Skaldernas konung*, s. 333.

järnväg och ångfärja åter flytt Sverige för den europeiska kontinenten, skrev till vännen Carl Larsson att han ”törs inte hem, för jag inlät mig i stämplingar mot slottet (dynamit, en murare gaf planen) och utbragte ett pereat på banketten på Grand Hôtel der vi ironiskt begärde folksången!”²⁷

Strindbergs transnationella resor och brev visar på ytterligare en kritisk faktor för terrorismens uppkomst som representeras i tidskriftsillustrationen (s. 194) : den kommunikation av människor, information och nyheter till och om de nya terroristerna och deras attentat som de nya teknikerna möjliggjorde. Denna kommunikation utgör enligt Benedict Anderson en viktig del av ”den tidiga globaliseringens era”, vilken huvudsakligen möjliggjordes av etableringen av en rad nya transnationella kommunikationssystem såsom järnvägen och telegrafan – i bilden manifesterade som räls och ledningar. Dessa nya materiella infrasystem möjliggjorde – tillsammans med etablerandet av den internationella postunionen under 1870-talet och dess ”vastly accelerated [...] reliable movements of letters, magazines, newspapers, photographs, and books around the world” – snabbare och vidare flöden av resande, produkter, nyheter och föreställningar vilka kopplade samman och förband de olika världsdelarna.²⁸ Framför allt järnvägar och ångfärjor möjliggjorde för framstående ryska våldsförespråkare att färdas vida och ”inspire sympathies and groups elsewhere” så att det ibland förekom att ”they had more influence abroad than at home”.²⁹ Tidningsbilden själv utgör samtidigt ett ytterligare bidrag till såväl som resultat av denna nya transnationella kommunikation. Den var ett viktigt element i den nya masspressens materiella kultur som bidrog till terroristens etablering och spridning. Det var just genom de nya nationella och internationella nyhetstidningarna och den information de fick via telegraf och

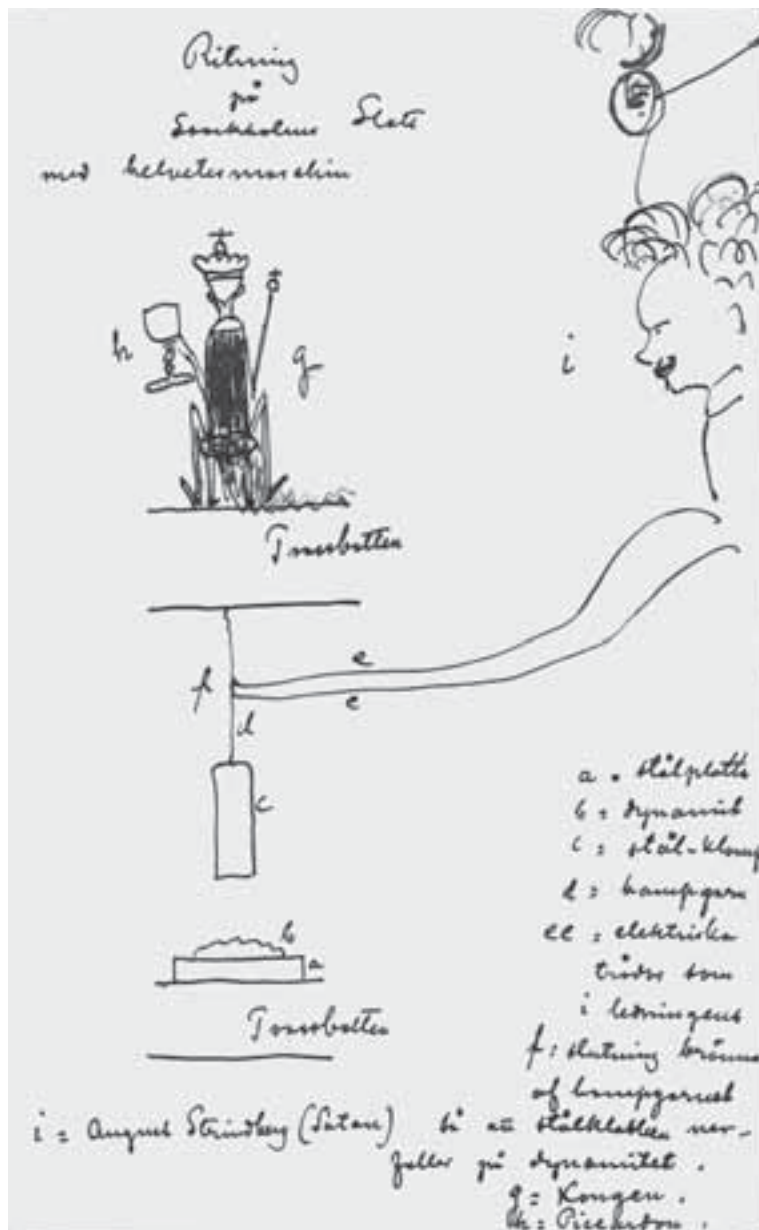
27. August Strindberg till Carl Larsson, 6/1 1885 i August Strindberg, *August Strindbergs Brev, 1885–Juli 1886*, red. Torsten Eklund, Stockholm 1956, s. 12.

28. Anderson, s. 2f.

29. David C. Rapoport, ”The Four Waves of Modern Terrorism”, i *Attacking Terrorism. Elements of Grand Strategy*, red. Audrey Kurth Cronin & James M. Ludes, Washington D.C. 2004, s. 48ff.

Två dynamitattentat mot två regenter. Observera likheten mellan den bomb som 1880 exploderade under den ryske tsaren Alexander II:s matsal i hans Vinterpalats i S:t Petersburg, som det återgavs i Ny Illustrerad Tidning, och Strindbergs "Ritning på Stockholms Slott med helvetesmaskin", som visade hans övervägda dynamitattentat mot Oscar II 1884.

post som kännedomen om och bilden av terroristens nya våld kunde etableras.

Dessa kommunikations- och medieteknologier var kritiska element i terroristens materiella kultur genom det medvetna propagandistiska utnyttjandet av politiska attentatsmän och -kvinnor, vilka, som Anderson betonat, ”understood themselves as acting for a world-audience of news agencies, newspapers, religious progressives, working-class and peasant organizations, and so on”.³⁰ De såg pressen som ett globalt och globaliserande medium för att sprida sitt fruktansvärda och hoppfulla budskap. Men dessa terrorister och dessa nya våldsmedierande materialiteter var inte de enda som internationellt spred terrorn och dess budskap. Olika intellektuella radikaler utarbetade också argument till dess försvar och förenade därmed det resonabla ordets och den våldsamma handlingens propaganda. Terroristens nya våld motiverades på detta vis intellektuellt som mer rättvist, humant och effektivt än tidigare former av revolutionärt våld. Det var ett resonabelt våld.

Det resonabla våldet: Försvar för terroristen

År 1880 publicerades i Genève pamfletten *Terroristisk kamp* där en av det nya våldets ledande ideologer, den landsflyktige Nikolaj Morozov, beskrev ”denna nya form av revolutionär kamp som skulle kunna kallas ’terroristisk revolution’”. Här resonerades om att det nya våldet var både mer rättvist och humant då det var en ”verkligt ny form av kamp” som

replaces by a series of individual political assassinations, which always hit their target, the massive revolutionary movements, where people often rise against each other because of misunderstanding and where a nation kills off its own children, while the enemy of the people watches from a secure shelter and sees to it that the people of the organization are destroyed. The movement punishes only those who are really responsible for the evil deed. Because of this the terrorist revolution is the only just form of a revolution.³¹

30. Anderson, s. 4.

31. Morozov citerad i Gross, s. 104, 106.

På svenska var *Det underjordiska Ryssland* (1883) ett av de första verken att ge en mer utförlig introduktion av de nya terroristerna. Detta var en översättning av den italienska *La Russia Sotterranea* (1882) av Stepnjak, en pseudonym för terroristen Sergej Kravtjinskij, som hade flytt Ryssland efter att på öppen gata mördat chefen för den politiska polisen.³² Den svenska versionen var emellertid censurerad av utgivaren eftersom dess introduktion av terroristens uppkomst ansågs för partisk och därför ersattes med en uppsats av litteraturkritikern Hellen Lindgren. Trots Lindgrens mycket negativa bild av terrorismen erkändes här att den utgjorde en ny form av politiskt våld vari ”den farliga, verksamma, ändamålsenliga agitationsform var ändtligen funnen, som nihilismen så länge förgäfvets sökt”. Ty detta var

ett annat stridsätt än allt, hvarom man förut hört talas. Man hade visserligen förut hört talas om enskilda attentat mot embetsmän. Dessa attentat voro förestafvade af personlig hämd [sic] och utfördes icke på någons befallning, men voro attentatsmannens eller attentatsqvinnans egen sak.

32. Stepnjak, *Det underjordiska Ryssland*, Stockholm 1883. Kravtjinskij hade lärt sig italienska när han satt fängslad åtta månader efter sitt försök att medverka vid det första utbrottet av ”dådets propaganda” – det italienska Beneventoupproret 1877, se Nunzio Pernicone, *Italian Anarchism, 1864–1892*, 2 uppl., Edinburgh 2009, s. 118–128, 135. Stepnjaks bok hade på svenska inte föregåtts av några tidigare verk helt dedikerade till den ryska nihilismen även om ämnet förekom i andra verk om Ryssland samt i längre uppsatser i olika tidskrifter. De två tidigaste är troligtvis Donald Mackenzie Wallace, *Ryssland. Land och folk*, Stockholm 1877, med ett kapitel om ryska hemliga politiska sällskap och Anatole Leroy-Beaulieu *Ryska förhållanden*, Stockholm 1880, varav en del behandlade ”Det revolutionära partiet och nihilismen”. Se även Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 388. 1887 kom ytterligare en översättning av en rysk terrorist, Leo Tichomirov, *Nihilister och polismän. En rysk proskriberads minnen*, Stockholm 1887, vilket var en översättning av det franska originalet: Leon A. Tichomirov, *Conspirateurs et policiers. Souvenirs d'un proscrit russe*, Paris 1887, som skrevs 1885–86 när Tichomirov fortfarande var medlem av Folkviljan, se Pamela Sears McKinsey, ”From City Workers to Peasantry: The Beginning of the Russian Movement ”To the People,”” *Slavic Review* 38, 1979, s. 639. Intressant att notera är att varken Stepnjaks eller Tichomirovs minnen skrevs på ryska. Tidigare svensk forskning har något missvisande framställt Tichomirov som en av flera ”sensationskribenter” vilka exploaterade nihilistiska teman för den sensationsbetonade karaktären, se Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 129, 387.

Terroristen var mer effektiv än den tidigare fredliga politiska propagandisten då ”varje revolverskott väckte tusen ekon i den europeiska pressen, och i hela Europa började man sysselsätta sig med Ryssland, som blef dagens brännande fråga”.³³

Stepnjaks o censurerade introduktion av terroristen nådde emellertid flera svenskar vilka, liksom Strindberg, läste boken på tyska eller italienska.³⁴ En av dessa var den unge radikalen Viktor Lorén som under en utlandsresa 1882 läste den på italienska och mycket begeistrad skickade den till sin vän Anne Charlotte Leffler hemma i Sverige. Lorén tyckte att Stepnjaks terrorister påminde om Ivan Turgenjevs nihilister i *Fäder och söner*, men att ”alla äro så oändligt mycket renare och ädlare, nästan öfvermenskliga”. Framför allt imponerades han av att de kombinerade ”den mest originella, sjelfständiga och genombildade personlighet med det mest fullständiga upp och undergående i verksamhet för samhället”. Till synes inspirerad av Stepnjak författade Lorén uppsatsen ”Försvar för attentatet” där han rättfärdigade våldsdåd som nödvändiga verktyg i kampen mot ”herskareklassen” och helt berättigade mot kapitalister. Våldet skulle fungera som den ”electriska gnistan vid sprängning” med syfte att ”desorganisera herrarne och väcka massan” samt att ”förlåna den sociala frågan en större aktualitet” och ”bidraga till dess lösande”. Det var viktigt att en föröfvare inte hade någon personlig fördel av attentatet så att det kunde fungera ”som den fria vetenskapens dom”.³⁵

Lorén argumenterade för attentatet i det privata och på ett personligt plan, men liknande åsikter förekom också i populära medier, då det terroristiska våldet var ett återkommande motiv i mer sensationsbetonad skönlitteratur. I

33. Hellen Lindgren, ”Ryssland och nihilismen”, i Stepnjak, *Det underjordiska Ryssland*, Stockholm 1883, s. 43.

34. Delar av Stepnjaks introduktion hade via journalisten Hjalmar Brantings försorg översatts och publicerats i svensk press 1882 i form av en artikel, se Stepniak, ”En nihilist om nihilismen”, *Stockholms Dagblad*, 1/12 1882; Maj Sylvan, *Anne Charlotte Leffler. En kvinna finner sin väg*, Stockholm 1984, s. 83; Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 188ff, 285.

35. Lorén citerad i Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*, Stockholm 2000, s. 86; Sylvan, s. 83.

dessa romaner figurerade ofta verkliga terrororganisationer och vissa av dem gav också en realistisk ideologisk och politisk bakgrund till våldsdåden, vilket ibland gav en mycket förstående och sympatisk bild av terroristernas våldsamma kamp.³⁶ Som exempel kan tas Eugen Bernards *Nihilisterna eller mördarens brud* (1881) där en nihilist utlägger motiveringarna för sin terrorism:

I ett land, hvarest hvarken det tryckta eller det muntliga ordet är fritt, der sjelfva tanken anses straffbar, der kunna frihetens målsmän inte kämpa med ordets vapen eller med öppet visir, vi måste bära mask och verka i hemlighet tils vi äro så talrika, att vi kunna segra i öppen kamp, då skola vi afkasta masken och fäkta med blanka svärd. [...] Tillsvidare måste vi injaga våra motståndare skräck ... de måste slutligen lära sig inse att deras lif icke ett ögonblick är säkert så länge de fasthålla sina despotiska styrelseprinciper, hvilka på en gång förfäa folket och undergräfvat dess välförstånd.

Våldet legitimerades här ofta genom att det omfattades av samhällets högre skikt och till och med av utländska statsmän såsom Frankrikes president, som hos Bernard sa att han ”dock icke [vill] bestrida att ryska folket eger rätt att hålla en sträng räfst med sina förtryckare”.³⁷ Dessa romaners politiska sprängkraft var något som uppmärksammades under 1880-talet. Dagen före julafton 1883 hade *Söndags-Nisse* en annons för Fritz Horns *Nihilistqvinnan* och de två ryskklingande romanerna *S:t Petersburgs mysterier* av Krestowski och *Stormiga tider* av Alexandrowitsch, vari betonades att i ”flera af Finlands städer fick böckerna till en början ej säljas i svensk öfversättning”. Man lyfte också fram det fiktiva våldets realism:

36. Svenska pionjärverk i genren är Fritz Horns tyska romaner *Nihilisternas drottning. Sedemålning*, Engelholm 1880, och *Nihilist-qvinnan. Nutidsroman*, Oskarshamn 1882, Eugen Bernard, *Nihilisterna eller mördarens brud. Nutidsroman*, 2 vol., Malmö & Köpenhamn 1881–83, och Fortuné de Boisgobey, *Den afhuggna handen, eller nihilisterna i Paris*, Stockholm 1881. En senare roman i genren är A. von Werdenberg, *Smugglardrottningen eller nihilistgrefvens brud. Roman*, Minneapolis 1895. Det finns också ett fåtal tidigare exempel såsom Andrei Samopaloff, *Ryska mysterier: I: Nihilisten*, Kalmar 1869. Se även Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 288.

37. Bernard, s. 4f, 43f.

Spektakulär, seriös och skrämmande våldsskildring. Omslaget till Bernards Nihilisterna eller mördarens brud, en spänningsroman med realistiska inslag.

Hvem har läst mer spännande, hemska och så gräsliga tilldragelser af alla slag? *Hvem* har väl någonsin läst eller kunnat tänka sig möjligt att inom de rikaste och mest ansedda familjer kunnat utföras så grofva laster, så hemska rån och mord, så nedriga intriger? [...] De såväl i sitt hemland som utomlands högt uppsatte och gerna läste författare, äro en säker borgen, för att de berättade händelserna äro sanna tilldragelser.³⁸

Dessa skildringar framställdes således som varken oskyldiga eller banala utan spelande många ideologiska roller förutom att fungera som verklighetsflykt.³⁹ En studie av liknande litteratur i USA betonade att de gjorde den ryske revolutionisten till ”a living reality in the minds of millions” och ”humanized the Russian revolutionaries and gave their cause enduring legitimacy”. Dessa berättelser medverkade till att realisera terrorismen genom att ”the abstract terrorist took on a series of recognizable forms and the putative threat became concretized through the means of narrative”.⁴⁰

Men trots betydelsen av sådana olika populära representationer var nyhetspressen terroristens viktigaste svenska introduktion sett till volym, frekvens och antal läsare. Enligt Sven-Gustaf Edqvist var den ryska nihilismen ”ett så gott som dagligt inslag” i den svenska pressen under 1880-talets början och ”nyheten för dagen” fram till decenniets mitt. Artiklarna bestod till största

38. *Söndags-Nisse: Illustrerad Veckoblad för Skämt, Humor och Satir* 23/12 1883. Några sidor längre fram annonserades också som en ”Pikant Nyhet!” en “[p]olitisk nutidsroman af en nihilist!” i form av den nyutkomna *Tsarens offer* författad av Michajlo Aschkinasij.

39. Men nihilistiskt och terroristiskt våld var också ett motiv som återkom hos mer seriösa författare som exempelvis Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes skapare, som använde det som motiv i en av sina första noveller: ”A Night among the Nihilists” vilken publicerades 1881 i aprilnumret av *London Society: An Illustrated Magazine of Light and Amusing Literature for the Hours of Relaxation*, en av dåtidens ”respectable middle-class shilling monthlies”. Också i ”An Exciting Christmas Eve or, My Lecture on Dynamite” som publicerades i julnumret 1883 av *Boy's Own Paper* berörde Doyle terrorism. Den våldsbejakande nihilismen återkom även i en mer nyanserad form 1904 i Sherlock Holmes-novellen ”The Adventure of the Golden Pince-Nez”. Se Peter D. McDonald, *British Literary Culture and Publishing Practice, 1880–1914*, Cambridge 1997, s. 127f.

40. Choi Chatterjee, ”Transnational Romance, Terror and Heroism: Russia in American Popular Fiction, 1860–1917”, *Comparative Studies in Society and History* 50, no. 3, 2008, s. 775.

delen av kortare notiser om rättegångsprocesser och olika attentatsförsök men även mer ingående skildringar och intervjuer med attentatsmän.⁴¹

En del av nyhetspressen som tidigare inte studerats närmare är den nya illustrerade pressen. En genomgång av *Illustrerad Familj-Journal* och *Ny Illustrerad Tidning* från 1880-talet visar på 26 både spektakulära och sobra bildrepresentationer av det nya politiska våldet från Ryssland, USA, Storbritannien, Italien och Tyskland. Motiven varierade mellan attentat, attentatsmän, offer, begravningssceremonier och helvetesmaskiner. Alla dessa bilder är resultat av genomtänkta val av vad som är värt att lyfta fram om det nya våldets natur. Två motivgrupper är särskilt intressanta. Den första består av bilder av attentatet – dels statiska bilder av dess eftereffekt (se bilder s. 194 och 206), dels dynamiska ögonblicksbilder av själva våldsdådet, där den senare kategorin utgör en mer affektiv, spektakulär och föreställd representation.⁴² Den andra gruppen är porträttbilder av attentatsmän och -kvinnor (se s. 214). Denna typ av bilder reserveras i övrigt i tidningen för uppburna statsmän, politiker, författare, konstnärer och andra framstående kulturpersonligheter, vilket därmed ger också dessa radikaler en celebritetsstatus och medverkar till nya radikala förebilder som har många likheter med den ideellt kämpande och självuppoffrande subjektposition som enligt Fredrik Nilsson omfattas av samtida frälsningssoldater.⁴³

Viktigt är att dessa representationer har en aktiv politisk roll genom att de individualiserar terroristerna i båda dessa motivgrupper – de framställs som agerande och självständiga, som civiliserade subjekt snarare än medlemmar av en anonym revolutionär hop. Detta framgår också av andra samtida skildringar, till exempel *Nordisk familjebok*, som lyfte fram den stora mängd unga bildade kvinnor vilka ”med dödsförakt” gick nihilismens ärenden och ”gifva

41. Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 387f.

42. Fotografiets genombrott inom den illustrerade pressen skedde inte förrän runt sekelskiftet med det mig veterligen första fotograferade terroristdådet, en bombning i Madrid 1906, se *The Illustrated London News*, 9/6 1906.

43. Se Fredrik Nilssons artikel, samt även Andreas Nybloms diskussion av den svenska celebritetskulturen i denna volym.

Döda terrorister som levande celebriteter och martyrer. De vid publiceringstidpunkten avrättade ryska tsarmördarna förklarar sig i domstolen. Sofja Perovskaja i övre vänstra hörnet och Kibaltjitj nederst i mitten. Illustration i Ny Illustrerad Tidning 7/5 1881.

den dess exaltation, dess martyrglöd”.⁴⁴ Detta martyrskap var resultatet av en delvis iscensatt propaganda från terroristernas sida. Att den fungerade kan svärmeriet för den nya våldsamma handlingens män och kvinnor hos några av 1880-talets främsta svenska litterära och politiska gestalter vittna om. Att döma av samtida svenska radikalers memoarer var det politiska våldets främsta celebritet – och martyr – den unga bildade adelskvinnan Sofja Perovskaja, den medlem av Folkviljan som ledde attentatet som dödade tsaren. Några exempel på denna celebritetsstatus är att Hjalmar Branting ägde en segelbåt döpt efter henne och att Strindberg under arbetet med sin första diktsamling 1883 verkar ha tänkt inkludera en dikt med namnet ”Peroffska”.⁴⁵ Ännu ett exempel på terroristen som celebritet bland svenska radikaler ges av Strindberg, som hösten 1886 experimenterade med den nya fotokonsten och tog ett porträtt där han utstyrt sig till den efterlyste terroristen Sergej Degaev (se s. 217), vilket han sedan skickade till flera av sina radikala vänner, varom mer nedan.⁴⁶ Dessa svenska svärmerier gick emellertid bortom privata funderingar och personliga uttryck och gjorde också kulturella avtryck i publicerade ord och performativt handlande.

Det kultiverande våldet: Den domesticerade terroristen

Onsdagsmorgonen den 23 november 1881 väcktes Uppsalastudenten Hjalmar Branting av sina vänner i kottet ”nihilisterna”, som strax fraktade iväg ho-

44. ”Nihilism”, s. 1103.

45. James Spens, ”Tillkomst och mottagande”, i August Strindberg, *Dikter på vers och prosa, Sömngångarnätter på vakna dagar och Strödda tidiga dikter*, August Strindbergs samlade verk, vol. 15, Stockholm 1995, s. 283.

46. Erik Höök & Agneta Lalander, ”Fotografen” i *August Strindberg. Diktare och mångfrestare*, red. Margareta Brundin, Stockholm 1999, s. 100; Michael Robinson, *An International Annotated Bibliography of Strindberg Studies 1870–2005. Autobiographies, Novels, Poetry, Letters, Historical Works, Natural History and Science, Linguistics, Painting and the Other Arts, Politics, Psychopathology, Biography, Miscellaneous, Dissertations*, vol. 3, London 2008, s. 1843f.

nom till hans myndighetsdagsfest där han förärades det första exemplaret av den nya "ultra-radikala" tidskriften *Vet Hut!*. Under rubriken "Frihetens martyrer" återfanns tsarmördarna Sofja Perovskaja och Nikolaj Rysakov samt den tyske attentatorn Eduard Nobiling. Vidare kunde man finna anspelningar på kommande våldsdåd av ryska nihilister och irländska fenianer och i en annons läsa att anbud "på leveranser af dynamit och helvetesmaskiner" kunde upptagas i Gästrik-Hälsinge nationshus – vilket var Brantings bostadsadress i Uppsala – samt en uppmaning till de radikala: "*Låt om oss bemöda oss om hänsynslöshet.*"⁴⁷

Denna trycksak var ett uttryck för det intresse som Branting och hans studentkamrater närdde för nihilisterna och andra grupper som använde våld för att åstadkomma politisk förändring. Den var också ett tecken på att Uppsala universitets andliga klimat radikaliserats under 1880-talet med krav "på socialt och politiskt reformarbete i framåtskridandets tjänst".⁴⁸ Denna vurm för de ryska terroristerna ledde till att man "träffades vid hemliga nihilistsammanskomster, begick 'attentat' i nidskriverier om kungafamiljen och så vidare."⁴⁹ Uppsalastudenten Gustaf af Geijerstam vittnade under 1880-talet om en sådan beundran: "Ännu upplevde man i historien det stora martyrskapet, frihetskavets hjältar och hjältinnor blevo till andliga typer och ideal, och bland ungdomen gjordes de till föremål för svärmisk tillbedjan."⁵⁰ I studentromanen *Erik Grane. Uppsala-roman* (1885) ger Geijerstam ett porträtt av studiekamraten Branting:

47. *Vet Hut!* [Stockholm, tryckt i 50 ex.] No. 6, 23/11 1881, Tidskrifter Tillfälliga, o 1881, Kungliga biblioteket, Stockholm, s. 1 och 4, sista sidan reproducerad i Nils Beyer, *Den unge Hjalmar Branting*, Stockholm 1985, s. 98f. Tredje häftet av Strindbergs *Svenska folket i helg och söcken* anmäls med prisande av dess "energiska radikalism".

48. Sten Lindroth, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala 1976, s. 218.

49. Edqvist, "Kring ett anonymt brev", s. 587.

50. Geijerstam citerad i Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 129. Detta svärmeri var av allt att döma en internationell företeelse – också många amerikaner attraherades av nihilism och populism och drogs till "the romantic fervor of exemplary Russian revolutionaries and were deeply impressed by their capacity for self-sacrifice in pursuit of their cause". Se Chatterjee, s. 755f.

I synnerhet kunde man aldrig glömma hans ögon. Det fanns något så pålitligt i dem, och samtidigt såg det ut, som om man genom dem finge blicka in i en ständigt sjudande krater. Han ansågs för att vara ovanligt radikal, och detta oaktat talade till och med hans värsta motståndare med aktning om hans karaktär. Grane hade ständigt haft det intrycket av honom, att om han vore medlem i en nihilistisk sammansvärjning och den, som lossade skottet eller tände minan, vore säker på att mista sitt liv, så skulle han vara mannen, som erbjöde sig själf.⁵¹

Branting har själv vittnat om ”sanningenligheten af den bild af Uppsala som Geijerstam rullat upp”,⁵² och att han tillhörde vad han och andra kallade ”den radikala intelligensen”.⁵³ Branting hade personlig kontakt med nihilister genom besök i Ryssland och emigrémiljöer i Frankrike och Schweiz, samt breväxlade med landsflyktiga ryska nihilister som Pjotr Lavrov. Han samarbetade också aktivt med dessa, bland annat genom att postvägen vidarebefordra pro-

51. Gustaf af Geijerstam, *Erik Grane. Upsalaroman*, Stockholm 1885, s. 266.

52. Branting citerad i Beyer, s. 64f.

53. Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991, s. 66. Denna beteckning hade klar referens till ryska studenter vilka medvetet valde att kalla sig ”radikaler”; även ’intelligentsia’ var ett ryskt 1800-talsuttryck. Se Tikhomirov, s. 6, McKinsey, s. 630.

Terroristens habitus? Social-Demokratens redaktör Hjalmar Branting med helskägg, ”möjligen ett ryskt mode som anspelar på hans nihilistiska sympatier” (Bilden av Branting, red. Jan Lindhagen, Stockholm 1975, bildtext efter s. 96), vilket kan jämföras med bilden på s. 214. Utstyrseln påminner vidare om redaktören och terrorförespråkaren Johann Most som lästes av Branting. Rysk efterlysningsaffisch för Sergej Degaev från 1884 och ett porträttfoto av Strindberg som nihilist från 1886. Fotomontaget av Degaev i nedre vänstra hörnet framstår som förebilden för Strindbergs förklädna.

DET NYA GRÄNSÖVERSKRIDANDE
VÅLDET

217

pagandalitteratur till Ryssland från ryska emigré. Vidare gav han direkt hjälp till German Lopatin, en nihilistveteran vars ”revolutionary heroics” inkluderade flykter och fritagningar från ryska fängelser – en av de två ryska terrorister som vi vet befann sig i Sverige under 1880-talet.⁵⁴ När Lopatin kom till Stockholm i slutet av oktober 1883 hade han just gått med i Folkviljan, och efter flera år i landsflykt var han på väg till Ryssland för att återupprätta organisationen som var i spillror på grund av polisens framgångsrika bekämpande efter tsarmordet 1881.⁵⁵ Lopatin stannade endast några dagar men tog under den tiden brevkontakt med Branting och sände över ”ett mystiskt paket” för säkert förvar tills han själv eller Lavrov hämtade det.⁵⁶

Efter att Lopatin åkt vidare till S:t Petersburg anlände terroristen Vladimir Degaev i november 1883. Han färdades emellertid i motsatt riktning då han var på flykt från Ryssland. Han hade blivit ivägskickad av sin storebror Sergej Degaev, en medlem av Folkviljan som medverkat vid tsarmordet men därefter blivit polisagent och hjälpt till att arresterera flera av terrororganisationens medlemmar. Degaevs förräderi hade dock blivit känt, och för att rädda sitt liv förberedde han 1883 tillsammans med Lopatin ett attentat mot chefen för ryska säkerhetstjänsten. Men innan dess ville han sätta Vladimir i säkerhet och placerade honom därför på en ångbåt från S:t Petersburg för vidare transport till Stockholm. Vi vet inte mycket om Vladimirs svenska verksamhet förutom att han bosatte sig en tid i Stockholm innan han reste vidare till Paris och slutligen bosatte sig i USA.⁵⁷ Där återförenades han med Sergej som lyckats med sitt attentat och därefter flytt både hämndlystna terrorister och poliser, vilka för

54. Jan Bolander, ”Branting och de ryska revolutionärerna”, i *Bilden av Branting. En antologi*, red. Jan Lindhagen, Stockholm 1975, s. 285f. Beyer, s. 63. Branting delade många drag med de ryska nihilisterna. Han kom från de övre samhällslagren och han studerade och arbetade med naturvetenskap. Hans första karriär var som astronom och han hade 1879 haft en amanuensstjänst och tjänstebostad vid Stockholms Observatorium i centrala Stockholm. I Uppsala studerade han matematik och mekanik.

55. Ulam, s. 154, 386f.

56. Bolander, s. 286.

57. Richard Pipes, *The Degaev Affair. Terror and Treason in Tsarist Russia*, New Haven & London 2003, s. 99, 121.

första gången hade vänt sig till allmänheten för att fånga in en brottsling genom att ta ”the unprecedented step of distributing nationwide thousands of posters carrying Degaev’s likeness and offering rewards of up to ten thousand rubels.” (Se affischen s. 217.) Lopatin hade inte haft samma tur utan hade arresterats 1884 med en förteckning över Folkviljans medlemmar och sympatisörer, vilket lett till att organisationen upphörde.⁵⁸

Strax efter dessa terroristers ankomst till Stockholm anlände i november 1883 ytterligare en rysk nihilist, Sonja Kovalevsky. Hon kom dock för att inta en position som privatdocent i matematik vid Stockholms högskola. Kovalevsky var en av världens främsta matematiker under 1880-talet – den svenska pressen betecknade henne som ”vetenskapens prinsessa” – men inte endast radikal i sin vetenskap utan också i sin politik. Som ryska var hon ”very much suspected of nihilism” och i hennes fall var det ”not far from the reality” som hon själv uttryckte det.⁵⁹ När hon anlät till Stockholm skrev hon till Pjotr Lavrov och bad honom att överväga fördelarna med att göra staden till ”a sort of underground railway stop for Russians and Poles fleeing the tsarist police”.⁶⁰ Kovalevsky hade inte själv direkt medverkat i attentat men hade både släktingar och vänner bland europeiska revolutionister som hon vid flera tillfällen gav aktivt stöd.⁶¹ Hon reste ofta utomlands för att umgås med nihilister och ska ha ”handled funds for revolutionary groups and smuggled female political refugees out of Russia on her passport”.⁶² En nära vän var ryskan Maria Jankowska-Mendelson som Kovalevsky träffat efter att denna blivit frisläppt från Poznans fängelse 1882. Jankowska tillhörde den första internationalistiska

58. Ibid., s. 111, 124.

59. Arild Stubhaug, *Att våga sitt tärningskast. Gösta Mittag Leffler 1846–1927*, Stockholm 2007, s. 346; Brev till G. [V]olmar, 1883 från *Vospominaniia i Pis'ma*, red. S.Ia. Shtraikh, 1961, tillgänglig i engelsk översättning på www.joanspicci.com.

60. Ann Hibner Koblitz, *A Convergence of Lives. Sofia Kovalevskaja. Scientist, Writer, Revolutionary*, 2. uppl., New Brunswick 1993, s. 184.

61. Ibid., s. 92.

62. Ann Hibner Koblitz, ”Sofia Kovalevskaja. A Biographical Sketch”, *Contemporary Mathematics* 64, 1987, s. 13.

poliska socialistiska revolutionistgruppen *Proletariatet* som var underordnad Folkviljan, och Kovalevsky lånade ut sitt ryska pass till Jankowska för att hon skulle kunna genomföra illegala resor till ryska Polen.⁶³

Det fanns också andra svenskar som aktivt stödde terrorister, eller i alla fall trodde sig göra det. En av dessa kollaboratörer var Uppsalastudenten Harald Molander, som knappt sex veckor efter tsarmordet på Valborgsmässafton 1881 i Uppsala träffat ryskan "Olga O-D" som sa sig förbereda ett attentat mot tsar Alexander III. Molander drogs in i Olgas planer och hjälpte henne att illegalt skaffa fram ett pass så att hon under sommaren kunde avresa till S:t Petersburg för att genomföra sitt attentat. Det hon planerade skulle snart ha röjts, men med ekonomiskt bistånd från Molander lyckades en skottskadad Olga fly undan ryska polisen tillbaka till Sverige. Under hösten tillfrisknade hon hos släktingar till Molander innan hon sommaren 1882 ånyo avreste till Ryssland. Emellertid visade det sig snart att Olga var en bedragare och attentatsplanerna troligen framtagna i svindlersyfte.⁶⁴ Så trots att Molander antagligen inte medverkat i någon verklig attentatintrig hade han begått brott i tron att han hjälpte en rysk terrorist. Molander är också intressant då han efter denna händelse, tillsammans med andra svenska radikaler som också influerats av det terroristiska våldet, hittar nya vägar, nya kulturella uttryck för att försöka åstadkomma politisk förändring.

Det sätt som en grupp svenskar, framför allt bestående av olika litterära sympatisörer, resonerade kring det politiska våldet och dess gränser var kopplat till 1880-talets politiska 'tendenslitteratur'. Denna ville i Henrik Ibsens och Georg Brandes efterföljd sätta samtidens frågor "under debatt" och föra en kamp om det politiska problemformuleringsprivilegiet. En central borgerlig

63. R.F. Leslie, "Triloyalism and the National Revival", i *The History of Poland since 1863*, red. R.F. Leslie et al., Cambridge 1983, s. 49; Lucjan Blit, *The Origins of Polish Socialism. The History and Ideas of the First Polish Socialist Party, 1878–1886*, Cambridge 1971, s. 37f; Joshua D. Zimmerman, *Poles, Jews, and the Politics of Nationality. The Bund and the Polish Socialist Party in Late Tsarist Russia, 1892–1914*, Madison 2004, s. 19; Koblit, *Convergence of Lives*, s. 163f.

64. Olof Molander, *Harald Molander. Människan och konstnären. Ungdom och resor: 1858–1886*, vol. 1, Stockholm 1950, s. 102–110.

offentlighet och viktig politisk arena för denna kamp var teaterscenen, enligt Branting ”ett forum för diskussion av vitala problem och ett medium för spridande av idéer” och enligt Strindberg ”ett helvetesvapen”.⁶⁵ Detta var det första litterära 1880-talsforumet som satte det politiska attentatet under debatt. Redan nyåret 1880 hade den unga dramatikern och författarinnan Anne Charlotte Leffler övervägt att skriva en pjäs om en ung rysk vetenskapsman som ”drifves till politiskt mord”.⁶⁶ Leffler var en av dem som svärmade för nihilismen, vilken enligt Ellen Key var ”den samtidsrörelse, som djupast gripit henne”.⁶⁷ Släktingar och nära vänner som ’styvbrodern’ Viktor Lorén gav henne en mer ingående introduktion till terrorismen. Men trots att Leffler gav upp sina planer nådde terroristen den svenska scenen. Först 1882 i mer lättsam form genom studentspexet *Nihilism* på Gästrike-Hälsinge nation i Uppsala. Det var ett ”historiskt-tragiskt drama” om tre studenter som kurtiserade den sköna Katinka, vilken emellertid lät tsaren ”njuta sin gunst”, och modellerat på Alexander II:s mord, avslutades spexet med att det ”kastades en bomb varvid alla omkomma”.⁶⁸ Samtidigt med spexet uppfördes emellertid ett mer seriöst menat verk på Kungl. Dramatiska teatern i Stockholm: Harald Molanders pjäs *Furstinnan Gogol*.

Pjäsen som utspelade sig i Ryssland ”i våra dagar” skildrade ett attentat mot den ryska tsaren, och då Molander hämtat inspiration och intrig från mötet med ”Olga” var den verklighetsbaserad.⁶⁹ Nihilisterna beskrevs här som progressiva; det var de ”som föra världen framåt” och ”tjena sanningen, ty de föda hänförelse och tro” – de sågs som bildade medlemmar från vetenskapens och

65. Gunnar Richardson, *Oscariansk teaterpolitik. De kungliga teatrarnas omvandling från hovinstitution till statliga aktiebolag*, Göteborg 1966, s. 100, 138, 106.

66. Leffler citerad i Ellen Key, *Anne Charlotte Leffler. Duchessa Di Cajanello. Några biografiska meddelanden*, Stockholm 1893, s. 41f. Anne Charlotte Leffler, *En självbiografi grundad på dagböcker och brev*, Stockholm 1922, s. 74. Sylvan.

67. Key, s. 41.

68. Nils E. Taube, ”I de glada musernas tjänst”, i *Upsalastudenten genom tiderna. En skildring utgiven i anledning av Upsala Studentkärs hundraårsminne*, Uppsala 1950, s. 399. Detta är nationens äldsta bevarade ”originalspex”.

69. Molander, *Harald Molander*, s. 107.

teknikens värld. En var läkare och experimenterade med elektricitetsbehandling, en annan var ingenjör, anställd vid ”dynamitfabriken i Odessa” och den som byggt den elektrifierade dynamitmina som skulle döda tsaren.⁷⁰ Manuset var klart i oktober 1882, men snart uppstod en konflikt kring pjäsens slut då den manlige ”hjälten, den unga revolutionären” efter attentatets misslyckande sa till sin överman: ”För mig nu till fängelset ... till er ära och till *min!*”, varefter hans fästmö yttrade: ”Boris Ivanovitsch, *Guds* ära är frid öfver jorden och menniskorna en god vilja.” Varpå följde pjäsens ”nyckelreplik”:⁷¹ ”Nej, Sonja Sergejevna, till *Guds* ära strid öfver jorden, och menniskorna en fri vilja!”⁷² Dramatens direktör Henrik Westin hade hört pjäsen beskrivas som ”mycket revolutionär, ’förgörande både *Gud* och *kungar*,” och hade därför rådfrågat statsöverhuvudet Oscar II.⁷³ Kungen, som såg det tryckta ordet som en möjlig ”fara för den bestående samhällsordningen”,⁷⁴ hade anmärkt till Westin ”att han *vilde* ha bort” pjäsens slutreplik.⁷⁵ Resultatet blev att Westin, enligt Molander, ”förbjudit slutet av pjäsen på Kungens befallning” och att Molander anklagades för att ha lagt in ”en politisk tendens åt nihilismen”. Inför premiären i april 1883 skickades den tryckta pjäsen ut till pressen med upplysningen att Dramatens direktion skulle ”vid uppförandet *utesluta allt efter orden* ’För mig nu till fängelset ...’.⁷⁶ Men pjäsens avsedda innebörd undgick inte allmänheten då *Dagens Nyheter* publicerade de uteslutna slutreplikerna eftersom de förklarade ”vad författaren velat i sitt stycke särskilt framhålla”. Pjäsen blev en stor succé med 25 utsålda föreställningar och bidrog dessutom till att det terroristiska våldet fick ytterligare litterära uttryck genom att inspirera August Strindbergs författarskap.⁷⁷

70. Harald Molander, *Furstinnan Gogol. Skådespel i fem akter*, Lund 1883, s. i, 7, 69.

71. Richardson, s. 94; brev från Molander till A. U. Bååth, 1883, citerad i Molander, *Harald Molander*, s. 113.

72. Molander, *Furstinnan Gogol*, s. 157.

73. Harald Molander citerad i Molander, *Harald Molander*, s. 112.

74. Michanek, *Skaldernas konung*, s. 289.

75. Harald Molander citerad i Molander, *Harald Molander*, s. 112.

76. *Ibid.*, s. 114f.

77. *Ibid.*, s. 116, 123.

För Strindberg var terrorismen förbunden med hans ”genombrott som samhällskritisk och samhällsrevolutionär författare”.⁷⁸ Det första uttrycket för ”en radikalisering” och användningen av nihilism ”i dess politisk-revolutionära mening”, kom i ett brev till Edvard Brandes sommaren 1881: ”Jag tror att alla politiska halfmesyrrer icke leda till resultat [...]. Nihilisterna äro mitt folk! Jag måste tala vid dem!”⁷⁹ Han etablerade kontakter med Uppsalanihilisterna av vilka framför allt Branting var ”en lämplig förmedlare i ideologiskt avseende”. I hans efterföljd började Strindberg beteckna sig ”Nihilisten Strindberg” och uttryckte att han ”ogillar icke dynamit i politiken!”⁸⁰ Strindberg tog snart sin attentatvurm till det litterära slagfältet och avlevererade det första ”dynamit-skottet” med den samhällskritiska satiren *Det nya riket: Skildringar från attentatens och jubelfesternas tidevarv* (1882). Ätminstone en recensent liknande stycket vid de ryska terroristernas första attentat mot tsaren: ”Tendensen i denna skildring är omisskännelig. Attentatorn är framme. Han har visserligen icke grävt någon mingång under den nya jernvägen; men i brist på annat tillhygge slungar han sin penna framför det frambrusande festtåget”.⁸¹ Nästa attentat kom med *Dikter på vers och prosa* (1883) där flera dikter hade direkta referenser till den ryska terrorismen.⁸² Framför allt var ”Folkupplagan” en öppen hyllning till terrorismen och till Nobel för att han med dynamiten givit folket ett vapen i ”en väldig folkupplaga”:

När folken skola skjuta kungar,
Då ha de bara dynamit,
Kanonen länsat deras pungar
Och fattig hjälte blir bandit. [...]

78. Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 119, 153.

79. James Spens, ”I Musernas bidé”. *En essä om Strindbergs ”fula” poesi omkring 1883*, Stockholm 2000, s. 59; Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 158f.

80. Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 189.

81. *Ibid.*, s. 190, 193.

82. Spens, ”Tillkomst”, s. 295.

Nobel, ditt namn hörs sällan prisas!
Din upptäckt stundom dock med skrik
Sig påmind gör, men då förvisas
Ty den har luktat politik.
Din vita salva redan botat
Så många sår av käpp och knut, [...]

Den frigjort snart det gamla Russia,
Den slår i kistan spik på spik.
Om världen ej ett stort Borussia [Preussen]
Skall bliva ömkligt blodigt lik,
Då är det du som har meriten
Att jorden ännu ej står lik.
Så vit som snö är dynamiten,
”Som oskuld och som arsenik!”⁸³

I ”Kunglig nihilism” satiriserades Oscar II och hans ignoranta censur av *Furstinnan Gogol* öppet. Strindberg hade tidigare beskrivit stycket som ”ett drama med otvetydig nihilistisk tendens” som behandlade ”med sympati en ’dynamitistisk’ hjälte och hjältinna”.⁸⁴ Strindberg var medveten om den politiska sprängkraften i sina dikter och ”det förväntade rabaldret kring diktsamlingen”. Detta och att han ”ville träffa nihilisterna” ska ha bidragit till att han lämnade Sverige 1883.⁸⁵ Kritikerna uppmärksammade i sitt mottagande också den po-

83. August Strindberg, *Dikter på vers och prosa, Sömngångarnätter på vakna dagar och Strödda tidiga dikter*, August Strindbergs samlade verk, vol. 15, Stockholm 1995.

84. August Strindberg, ”Björnsterne Björnson”, i August Strindberg, *Samlade skrifter. D. 17, Likt och olikt. Sociala och kulturkritiska uppsatser från 1880-talet*, Senare bandet, Stockholm 1913, s. 241.

85. Spens, ”Tillkomst”, s. 352, 371; Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 159. Att liksom Strindberg skriva kritiska dikter om Oscar II var inte ofarligt, vilket framgår av att ett av de 26 tryckfrihetsmålen under 1880-talet gällde den kungasmädande dikten ”Ett horrible auditu” av Gottfried Björck, som publicerats 1888 i tidningen *Folkets röst: Radikal folktidning för Vestra Sverige*. Det ledde till en dom mot en av tidningens redaktörer Pehr Erikson till 9 månaders fängelse för majestätsförbrytelse. Se Bengt Åhlén, *Ord mot ordningen. Farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria*, red. Agneta Åhlén, Stockholm 1986, s. 141.

litiska innebörden. Filosofidocenten Reinhold Geijer skrev 1884 i *Ny Svensk Tidskrift* med hänvisning till ”Folkupplagan” att Strindberg ”om han eljes finge tagas på orden – offentligen proklamerat sin – teoretiska – anslutning till den nihilistiska terrorismen”.⁸⁶

Strindberg introducerade också det politiska våldet i sin skönlitteratur.⁸⁷ 1884 hade han bosatt sig i Genève där han umgicks med nihilister som bokhandlaren Mikael Elpidin och läste terrorismförespråkare som Stepnjak och Johann Most. I novellsamlingen *Utopier i verkligheten* (1885) skildrar han i novellen ”Återfall” de två ryska nihilisterna Paul och Anna vilka, liksom Strindberg och hans fru, hade emigrerat till Schweiz efter Pauls medverkan i ett politiskt dåd. Novellens avslutning kan tolkas som en tro på och förhoppning om det kommande och förlösande våldet:

– Ser du ljuset, sade Paul, – der uppe i alpen: ju tjockare mörkret faller, dess klarare lyser det; är det icke en underlig och vacker egenskap hos ljuset?

– Det är bergvandrarne, som vänta öfver natten för att få helsa soluppgången i morgon, sade Anna.

– Så framt icke avalanthen har tagit dem!

– Men när avalanthen gått, då, Paul, är det ju vår! Och då kunna vi alla bestiga topparne och plocka den dyra Edelweiss, i solsken, i månsken, i åska, i storm! Må avalanthen gå!

– Den måste gå, ty eljes få vi aldrig vår, Anna!

Denna våldspositivism uppfattades och uppskattades av åtminstone en recensent som inte betecknade Strindbergs revolutionister som viljesvaga drömmare utan som ”allvarets och handlingens män” med en förankring i ”pistol- och dynamitpolitiken”.⁸⁸

86. Citerad i Spens, ”Tillkomst”, s. 364.

87. Johannes Alfthan, *Den förmodade nihilisten*, Stockholm 1882, framstår som det första svenska skönlitterära verket om nihilismen, men den ska ha profiterat ”på att ha ’nihilismen’ i titeln” utan att knappt innehålla ”några politiska eller ideologiska inslag”. Se Edqvist, *Samhällets fiende*, s. 388.

88. Ola Hanssons recension från november 1885 citerad i Sven-Gustaf Edqvist, ”Tillkomst

Men det svenska politiska våldet fick inte bara litterära progressiva uttryck utan också politiskt repressiva avtryck. Detta skedde när våldsbejakande uttryck säkerhetsiserades som existentiella hot mot samhällsordningen vilka måste mötas med extraordinära legala åtgärder.⁸⁹ Första gången 1887, då fruktan för politiskt våld från socialistiskt håll ledde till den ”lilla socialistlagen” med skärpta straff för uppmaning till uppror. Den inspirerades av den undantagslag riktad mot socialistisk agitation som existerade i Tyskland under 1880-talet, vilken hade införts till följd av flera politiska attentat.⁹⁰ Direkt efter bildandet av Sveriges Socialdemokratiska arbetarparti 1889 föreslogs ”munkorslagen” som en skärpning av ”lilla socialistlagen”. Den bestraffade muntliga eller skriftliga yttranden som sökte ”uppvigla till åtgärd som innebär ett hot mot samhällsordningen eller fara för dess bestånd”. Men formuleringen sågs som alltför vittfamnande och förkastades av riksdagen.⁹¹ På så vis avslutades decenniet med ytterligare ett bevis för att hotet om politiskt våld fortfarande omfattades av och var en verklighet för många under det svenska 1880-talet.

Avslutning: Terroristens osynliga testamente

Början på de svenska terroristernas historia förläggs vanligtvis till 1900-talet med ”Terroristen från Töreboda”, Martin Ekenberg, vars brevbomb skadade en svensk industrialist 1904, eller Amaltheamannen, Anton Nilson, som med en dynamitbomb 1908 dödade en person. Denna studie argumenterar för att det är en alltför banal syn på terrorismens natur och praktik, som inte tar till-

och mottagande”, i August Strindberg, *Utopier i verkligheten. Fyra berättelser*, August Strindbergs samlade verk, vol. 19, Stockholm 1995, s. 206.

89. Detta refererar till den så kallade Köpenhamnskolans säkerhetsiseringsteori som utvecklat av framför allt Ole Wæver, se Ole Wæver, *Concepts of Security*, Copenhagen 1997; Barry Buzan, Ole Wæver & Jaap de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder 1998.

90. Åhlén, s. 245.

91. Bengt Åhlén & Agneta Åhlén, *Censur och tryckfrihet. Farliga skrifter i Sverige 1522–1954*, Stockholm 2002, s. 140.

räcklig hänsyn till att en stor del av dess reella betydelse just ligger i att den är psykologisk och utövar terror och politisk makt även när den inte syns. Det är inte nödvändigt att bomber exploderar eller att människor dödas för att terrorism ska existera inom ett land. Vad som är nödvändigt är att det existerar en förväntan om att så kan ske. Terrorismens natur är just att påverka på avstånd över tid och över rum, och några av dess viktigaste syften är att människor ska känna fruktan för framtida politiskt våld men också hopp om framtida politisk förändring. Som vi har sett fanns det både en sådan rädsla för och tilltro till terrorister och det nya politiska våldet i det svenska 1880-talet. På så vis har också den svenska terrorismen en historia och en betydelse före 1900-talet även om den hittills har varit osynlig.

Som avslutning och illustration av denna osynliga historia vill jag lyfta fram en tidigare delvis ignorerad del av den svenska terrorismens 1880-talshistoria i form av en kort text på ett enkelt ark papper som har haft en otroligt stor betydelse för såväl svensk som global kultur under 1900- och 2000-talen. Detta papper är Alfred Nobels testamente från 1895.

Innan han hade uppfunnit dynamiten hade Nobel tillbringat en stor del av sin uppväxt i nihilismens centrum S:t Petersburg och det har påståtts att han var sympatiskt inställd till de ryska nihilisterna. Han skrev i ett brev under 1890-talet att han var "revolutionär" i "tankeväg". Enligt Georg Brandes ska Mittag-Leffler, som kände Alfreds bror Ludvig Nobel, ha påstått att Alfred var "anarkist" med en "kritisk holdning över for religionen, kongedømmet, ægteskabet, samfundsordningen i det hele".⁹² Enligt Henrik Schück "affischerade" Nobel i samtal "gärna en ganska stark radikalism, och utan allt inflytande på honom har väl ej den i hans ungdom i Ryssland så populära nihilismen varit."⁹³

Trots dessa professorsord har det tidigare inte funnits några direkta bevis för detta intresse, med undantag för ett citat av Alfred i ett brev till brodern Robert

92. Brandes citerande Mittag-Leffler i Stubhaug, s. 728. Se också Vilgot Sjöman, *Vem älskar Alfred Nobel?*, Stockholm 2001, s. 299.

93. [Henrik Schück & Ragnar Sohlman], *Alfred Nobel och hans släkt*, Uppsala 1926, s. 205.

1883 om att "[a]narkisterna och fenianerna göra mig mycket hufvudbry"⁹⁴. Men nya upptäckter i Nobels boksamling visar att han hade ett mer direkt intresse för de ryska nihilisterna och deras nya våld. Där finns nämligen historieboken *Russische Wandlungen* (1882).⁹⁵ Anmärkningsvärt med denna bok är att Nobel endast hade sprättat upp och läst vissa specifika sidor.⁹⁶ Framför allt rörde hans intresse kapitlet "Hemlig promemoria om de nihilistiska intrigerna (1875)" där han gjort två marginalförstrykningar.⁹⁷ Den första gällde sammansättningen av de nästan 800 misstänkta nihilisterna, vilken lyfte fram att inte endast ungdomen hade "involverat sig i dessa agitationer utan också personer i framskriden levnadsålder, fäder och mödrar, välbeställt folk och personer i högre samhällsmässig ställning". Vidare hade han intresserat sig för ett stycke om nihilisternas politiska mord och hur den ryska staten i sin kamp mot de nya motståndarna åsidosatte lagen och försökte dölja och begränsa informationen så att den inte nådde allmänheten.⁹⁸ Hans bibliotek innehöll också flera verk som behandlade nihilismen av svenska terroristsympatisörer, till exempel Strindbergs *Utopier i verkligheten* (1885), samt Kovalevskys förtäckta självbiografi *Ur ryska lifvet: Systrarna Rajevski* (1889) och Anne Charlotte Lefflers biografi över Kovalevsky från 1892.⁹⁹

94. Alfred Nobel till Robert Nobel, april 1883; Ulf Larsson, *Alfred Nobel. Nätverk och innovationer*, Stockholm 2010, s. 129, 143.

95. Julius W. A. von Eckardt, *Russische Wandlungen. Neue Beiträge zur Russischen Geschichte von Nikolaus I. zu Alexander III. Erste und zweite Auflage*, Leipzig 1882.

96. För information om de osprättade sidorna tackar jag Hans Johansson, intendent vid Nobelmuseet i Karlskoga.

97. "Geheime Denkschrift über die nihilistischen Umtriebe (1875)", i von Eckardt, s. 223–249.

98. "Det samlade antal vilka på grund av delaktighet i dessa intriger misstänkta personer utgör 770, av vilka 158 utgörs av fruntimmer; 265 är införda i fängelse, 452 personer blir övervakade i tysthet; 53 är inte fastställda [...]", s. 236.

99. Åke Erlandsson, *Alfred Nobels bibliotek. En bibliografi*, Stockholm 2002, s. 162, 234, 282, 324. Nobel läste också verk av den ryska nihilismens andlige anfader Ivan Turgenjev, men enligt vad man vet inte hans *Fäder och söner* (1862). Det finns också fler möjliga personliga kontakter med ryska nihilister som ännu inte har undersökts. Dels hade Alfred Nobel personlig kontakt under 1860-talet och brevkontakt under 1890-talet med en rysk Mademoiselle de Lisogoub,

Således kan vi se att Nobel närde ett aktivt intresse för den nya terrorismen vilket stärker Nobelbiografen Ulf Larssons uppfattning om att han skulle ha känt starka "tvivel" då hans uppfinningar kom till användning "vid attentat av anarkister och andra politiska grupperingar".¹⁰⁰ Detta aktualiserades framför allt i april 1888 då Alfreds bror Ludvig dog och ett antal franska tidningar felaktigt meddelade att det var Alfred som avlidit. *Le Figaro* beskrev då Nobel som "dynamitens uppfinnare" och en "man som man endast med stor svårighet kommer att kunna betrakta som mänsklighetens välgörare".¹⁰¹ Nobel lär ha tagit mycket illa vid sig av detta, vilket är intressant eftersom det vid denna tidpunkt endast var dynamitens användning i olyckor och attentat som kunde ha givit den ett dåligt rykte. Enligt Larsson ligger kanske roten till Nobels fredsintresse och "filantropiska verksamhet överhuvudtaget, i att hans uppfinningar använts i syften som ej avsetts, t.ex. attentat".¹⁰² Således framstår det som högst troligt att de främsta svenska resultaten av 1880-talets terrorism är Nobels testamente och Nobelprisen.

Bland dessa olika priser har framför allt fredspriset varit betydelsefullt genom att det har stött och uppmuntrat personer och organisationer som lämnat terrorism och politiskt våld bakom sig för att ägna sig åt mer fredliga former av politisk praktik. Ett tidigt exempel på detta är att en av det svenska 1880-talets

som troligtvis ska vara Lisogub, vilken eventuellt kan ha varit en släkting till Dmitrij Andrejevitch Lisogub från Chernigov i Ukraina. Detta var en välbeställd rysk nihilist verksam i S:t Petersburg kring mitten av 1870-talet, som finansierade nihilisternas första utveckling av dynamitbomber. Han avrättades 1879 i Odessa och hans släktingar ville arva honom. Det är inte omöjligt att de Lisogoub kan ha varit en av dessa, se Sjöman, s. 252–255, Franco Venturi, *The Roots of Revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia. With a Revised Author's Introduction*, London 2001, s. 635f. Stepnjak, *Underjordiska Ryssland*, s. 90–94, Hardy, s. 172. Vidare var Nobel verksam i Paris 1877 samtidigt som den ryske nihilisten och ingenjören Stepan Sjirjajev arbetade där för den ryske elektroteknikern och kemisten Jablotjkov. Sjirjajev kom sedermera att arbeta med Kibaltjitj i de olika dynamitattentaten mot tsaren, och det är inte osannolikt att dessa två rysktalande transnationella tekniker kan ha stött på varandra under sin gemensamma tid i Paris och diskuterat dynamitens tillämpningar.

100. Larsson, s. 193.

101. Översättningen citerad i Sjöman, s. 317.

102. Larsson, s. 202.

främsta terroristvurmare, Hjalmar Branting, fick ta emot 1921 års fredspris. Även våldets förespråkare utvecklar sig således. Det måste också vår kulturhistoria om terroristen och dennes nya politiska våld göra för att bättre kunna fånga terrorismens betydelse bortom blod och mord.